

Конференція – XII Міжнародна науково-практична конференція «Current challenges, trends and transformations», 13-16 грудня 2022 р., Бостон, США

Секція – Філологія

ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗОК У «БУЗИНОВОМУ ЦАРІ» ЛІНИ КОСТЕНКО

Тетяна Філат
доктор філологічних наук, професор,
завідувачка кафедри мовної підготовки
та гуманітарних наук
Дніпровського державного медичного університету
languages@dma.dp.ua

Проблему дефініції поняття «літературна казка» висвітлено в Літературознавчій енциклопедії (автор-укладач – Ю.І. Ковалів): «Літературна казка – художній твір письменника, який, модифікуючи жанрово-стильові особливості фольклорної казки, формує новий за якістю авторський текст із різними інтертекстуальними елементами (цитатами, ремінісценціями, алюзіями тощо). Чудесне в літературній казці використовується, як і в народних наративних джерелах, задля витворення реального казкового світу, де перемагають правда, благородство, доброта, розум» [1, с. 568].

Це визначення цілком можна застосувати до збірки «Бузиновий цар» Ліни Костенко. І хоча тема мого дослідження – «Традиції народної та літературної казки» в збірці «Бузиновий цар», цикл ліричних поезій поетеси можна розглядати як оригінальний жанр, який не має аналогів ні в українській, ні у світовій літературі. І як його визначити: поетичні літературні казки, ліричні вірші у прозі, поезії, як вони названі у збірці, чи якось інакше? Хоча протиріччя тут немає, бо літературознавці констатують, що «літературна казка об'єднувала чарівні, побутові, авантюрні твори, набувала героїчного, ліричного, гумористичного, сатиричного, філософського пафосу, увібрала особливості інших жанрів: поеми, новели, повісті, притчі, п'єси, пародії, абсурду, фантастики тощо» [1, с. 568]. Ця дефініція повністю відповідає «Бузиновому царю» Ліни Костенко.

Специфіка дитячої літератури зумовлена віковими особливостями читачів, адже кожен художній твір розрахований на певну категорію реципієнтів. Для дитячої літератури це поєднання художнього тексту та ілюстрації. Яскрава обкладинка дитячої книжки не тільки захоплює увагу дитини, а й готує її до сприймання змісту, сприяє естетичному вихованню. Казковий дивосвіт захоплює нас уже з першої сторінки: величезне дерево-кущ, на листях та

гілках-дзвіночках якого повсідалились ведмеді, зайчики, стоять дівчата, хлопчики з лісовими букетами, собака, синичка; на груші, яка «плаче», підвішено люльку для соловейка, який «застиудився», на гілці – цукорниця та чайник, хлопчик тримає в руках чашку з цілющим напоєм для соловейка – всі плачуть, бо співчують соловейкові [2, с. 6]; «грибочок, як маркіз» всівся на шапочці опенька тощо [2, с. 10]. Тобто кожний малюнок – це окремий казковий дивосвіт, який разом з ліричною оповіддю створюють «чародійний» (згадаймо поезію «Чародійне слово») настрої і бажання почути «історію» ліричного героя.

Поетеса звертається до дитини її мовою, намагається доторкнутися до душі маленької людини і виховати в ній любов до природи і всього живого. Цю мету переслідують й українські народні казки. Ліричні герої Ліни Костенко прагнуть жити у світі добра, любові, щирості, незважаючи на те, що це тільки світ їхньої уяви, тобто це казковий світ. Інколи в нього вриваються спогади-ремінісценції дитинства. Так, у «Польових дзвіночках» діалог джмеля та бджілки, побудований як розмова казкових персонажів, несе заряд добра та позитиву. Він починається з традиційного привітання: «Доброго вам ранку!». Джміль відчуває відповідальність за подругу – бджілку, турбуючись за неї: «Як вам, бджілко, ночувалось? / Чи дощу не почувалось?». І система римування («фіранку» – «ранку», «ночувалось» – «почувалось», «з хатки» – «спатки», «намет» – «кулемет»), і використання зменшено-пестливих форм («бджілка», «дзвіночок», «спатки»), і порівняння («Цей дзвіночок – як намет. / «Тільки дощ – як кулемет») [2, с. 3] створюють казковий дивосвіт, який вчить дитину любити навколишній світ, природу, живу істоту. У кінці ліричної оповіді в порівняльному звороті з'являється несподіваний образ кулемета, з яким порівнюється дощ. Вважаємо, що це підсвідома ремінісценція з поезії «Мій перший вірш написаний в окопі...»: «Снаряд упав – осипалась стіна...» [3, с. 31].

Ліна Костенко наближує свої твори до чарівних казок, вигадуючи казкових героїв та фантазуючи їх пригоди. «Польові дзвіночки», «Бабуся-Ягуся», «Сунички», «Соловейко застиудився», «Дід Ревило», «Білочка восени», «Баба Віхола», «Бузиновий цар» – ліричні мініказки, які поєднали світ чарівності, гри, вигадки та казкове вирішення основного соціально-філософського типового життєвого конфлікту: добро / зло.

Читачів приваблюють позитивні герої: «польові дзвіночки», «дід Ревило», «баба Віхола», «вербові сережки», «бузиновий цар». Це казкова тенденція. Але й негативні герої в поезіях не несуть в собі такого жахливого заряду, як в народних казках. Якщо звернути увагу на цих персонажів, то можна помітити, що вони теж втілюють ідеї світла та добра: «бабуся-ягуся», яка тупнула на дівчатко ногою, – вже зовсім не злісна стара, мабуть, тому, що «між добрих людей на мітлі сновига» [2, с. 6]; Бузиновий цар, у якого «очі різні, брови грізні, / Кігті в нього як залізні, Руки в нього хапуни – / Так і схопить з бузини!» [2, с. 19], – добрий і ласкавий: «Він сидить у бузині, / Усміхається мені!» [2, с. 21]; ворон у поезії «Здивовані квіти» – не вісник горя та нещастя, а віщун приходу осені, причому робить він це лаконічно й незвично, одним подихом:

«Апчхи!» [2, с. 7]; дід Ревило «ходить без торбини, / тому що я сьогодні не реву» [2, с. 8]; баба Віхола, яка «на метільній мітлі приїхала» переймається тим, що «мерзне житечко» і просить у людей решето, щоб «просіяти... біле борошно» та вкрити землю [2, с. 12].

Ідеї, закладені в поезіях Ліни Костенко, мають дидактичне спрямування, а значить і певний вплив на формування особистості дитини. Так, поетеса прагне показати, що захоплюючим є не тільки віртуальна дійсність комп'ютерних ігор, а й світ, який нас оточує, за яким можна спостерігати. Уява і знання кожної дитини можуть бути потужним джерелом пізнання навколишнього середовища, треба тільки навчитися ними користуватися. А ще Ліна Костенко підкреслює важливість дружби, чесності, порядності.

Літературна критикиня С. Барабаш писала про збірку «Бузиновий цар» Ліни Костенко: «Це лірика, яка формує у дитячій душі здатність сприйняти і красу природи, і радість буття, і біль чийогось живого серця» [4, с. 67]. Поетеса створює цілісну персоніфіковану картину казкового світу, де все об'єднано в бажанні любити, милуватися життям і природою. Казкові персонажі (жаба-царівна, котик-воркотик, Баба-Яга, дід Ревило, баба Віхола) живуть поряд зі звичайними людьми («дівчатками», «діточками», «хлопцями»), частіше – безіменними персонажами («Я суничок назбираю [2, с. 5], «Візьму я пензель і паперу клапоть...» [2, с. 8], «Я ще трохи спав» [2, с. 16], «Подивлюсь я піду» [2, с. 19]). Вони в постійному діалозі. Так, у «Чародійному слові» «хлоп'я у полі стежкою крокує», «метелик в маки залетів», а «чорненький котик» «ловить шурхіт, шелест, шарудіння», / хапає снопик лапками двома» [2, с. 4]. Поетеса руйнує звичний стереотип: котик ніколи «не спійма» мишу, бо вона «знає слово чародійне» [2, с. 4]. Тобто добро може отримати перемогу над злом завдяки слову. Не обов'язково перемагати ворога на полі бою, як герой казки «Як хлопець-мисливець перемиг розбійників і женився на царівні», достатньо знати «чародійне слово». Автори підручника «Українська усна народна творчість» М.Б. Лановик та З.Б. Лановик справедливо вважають, що «усі персонажі чарівних казок є статичними, остаточно сформованими» [2, с. 14]. В оповіді не вказуються фактори, не змальовуються обставини, за яких вони викристалізувались, під впливом чого сформувався їх характер. У дії жоден персонаж не міняє своєї приналежності до визначеної категорії (добротворець не стає злотворцем і навпаки), морально-ціннісні характеристики образів не змінюються [5, с. 428]. У «Бузиновому царі», як уже зазначалось, немає «героїв-злотворців». Непримиренна до всіх видів зла, особливо до тих, що спрямовані на Україну та її народ, Ліна Костенко в збірці віршів для дітей створює галерею різноманітних ліричних героїв, які покращують світ своєю добротою, любов'ю, вмінням співчувати та розуміти мову природи та Всесвіту. Зараз навіть серед російських інтелігентів (О. Аксьонов) йде дискусія про те, як покоління, виховане на творах Ф. Достоєвського, А. Чехова, Л. Толстого, перетворилося на армію вбивць та гвалтівників. Це дуже цікава проблема, яка чекає на наукове вирішення. Повертаючись до «Бузинового царя» Ліни Костенко, варто зауважити, що вона уникає в поезіях для дітей картин

жорстокості, вбивства, насилля, філософських розмірковувань про те, чи має право одна людина позбавити життя іншу. Її ліричні герої зайняті зовсім іншими справами: ліричний герой «Суничок» хоче «суничок назбирати / Жменьку мамі і собі!» [2, с.5]; у поезії «Соловейко застудився» «плаче груша, плаче слива», бо «соловейко застудився» [2, с. 6]; у «Здивованих квітах» «зорі чомусь колючі», «Квітка питала квітку: / Що ж це робиться, поясни? / Тільки вчора було ще влітку, / А сьогодні вже восени!» [2, с. 7]. Цей подив, який, на перший погляд, не несе вагомого смислового навантаження, має велику філософську домінанту: на зміну літа приходить осінь («Здивовані квіти», «Вже брами літа замикає осінь»); один «мурашка» не може дотягнути «бадилину», щоб зробити запас на зиму, а «різна комашня», коник-стрибунець, які «прийшли на поміч», подолали труднощі й порубали «бадилину на дровця» (перемогти в будь-якій справі можна тільки гуртом!) [2, с. 10]; синички («Синички на снігу») не можуть у вирій полетіти, бо «батьківщини ж там нема» [2, с. 14]. Який далекий цей художній світ від світогляду Родіона Раскольниково Федора Достоєвського («Злочин і кара»), який, зважившись на вбивство, порушивши одну з найважливіших Божих заповідей «Не убий!», так і не розкаюється на каторзі. Може, у цьому і є секрет «загубленого покоління» країни-агресора, вихованого на ідеї можливості переступити через моральні норми, «мати право» вбити, покалічити? Поезія Ліни Костенко заперечує особливості світосприйняття та принципи творчості, побудовані на подібних засадах.

«На поетичному Олімпі України серед інших славних імен уже багато років і навіть десятиліть живе «нерозгадане чудо», «неймовірний птах», «казка казок», «голос народу», «пілігрим вічності», «і мудра, і дитя», котра чудовий приклад того, як нічим не осквернила душу» – Ліна Костенко» [6]. «Бузиновий цар» великої поетеси – приклад того, як треба писати казки для дітей, поєднуючи різноманітні жанри та послуговуючись шляхетною метою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Літературознавча енциклопедія: У 2-х тт. Т.1. К.: ВЦ «Академія», 2007. С. 568-569.
2. Костенко Л. Бузиновий цар: Збірка віршів. https://xn--80aaukc.xn--j1amh/pdf/buzinovij_tsar.pdf.
3. Костенко Л. Вибране. К.: Дніпро, 1989. 559 с.
4. Барабаш С. Пам'ять роздуму і серця в ліриці Ліни Костенко / Література. Діти. Час. Збірник літературно-критичних статей про дитячу літературу. К.: Веселка, 1989. С. 65-80.
5. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість: Підручник. К.: Знання-Прес, 2005. 591 с.
6. «Цитадель духу» української літератури. <https://naurok.com.ua/prezentaciya-lina-kostenko---citadel-duhu-ukra-nsko-literaturi-106279.html>.